

TALABALARDA YOZUV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Odiljonova Shoxsanam Abdug'appon qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti o'qituvchisi, p.f.b.f.d., PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada yozma chet tili muloqotini o'rganish, uning mahsuli sifatida yozuv kompetensiyani yaratish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, matn va diskursni taqqoslash va ularning tipologik belgilari asosida yozuv kompetensiyaning turli shakllarida yuzaga keladigan ifodalarini ajratish hamda yozuv kompetensiyani chet tili kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismining o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari mazmun mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, kognitiv, diqqat, xotira, qobiliyat, yozuv, kompetensiya, kommunikativ, kogeziya va kogerentsiya, metodika, samara, mexanizm, tahlil, tipologik, tajriba.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ В ПИСЬМЕННОЙ РАБОТЕ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность изучения письменной иноязычной коммуникации, выявление факторов, влияющих на процесс создания письменной компетенции как ее продукта, сопоставление текста и дискурса и выделение проявлений письменной компетенции в различных формах на основе их типологических признаков, а также специфика письменной компетенции как компонента иноязычной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: иностранный язык, когнитивный, внимание, память, способность, письмо, компетентность, коммуникативный, связность и последовательность, методология, эффект, механизм, анализ, типологический, опыт.

FORMING WRITING COMPETENCE IN STUDENTS

Annotation: This article examines the essence of the study of written foreign language communication, the identification of factors influencing the process of creating writing competence as its product, the comparison of text and discourse and the separation of expressions of writing competence in various forms based on their typological features, and the specific features of writing competence as a component of foreign language communicative competence.

Keywords: foreign language, cognitive, attention, memory, ability, writing, competence, communicative, cohesion and coherence, methodology, effect, mechanism, analysis, typological, experience.

KIRISH

Zamonaviy ta'limda til o'rganish biz uchun ko'p imkoniyatlar eshigini ochib bermoqda. Moliyaviy yoki ijtimoiy jihatdan qat'iy nazar chet tilida odamlar bilan "haqiqiy" aloqa qilishimizga, ularni tushunishimizga yordam beradi. Dunyo tobora globallashib borayotgan va ikki tilni bilish, shunchaki insonlar uchun odiy qiziqish emas albatta bu zamon talabiga aylanmoqda.

Hech birimizga sir emaski, har qanday tilni o'rganishda ham uning so'zlarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, boshqa tilni o'rganayotgan odam uning so'zlarini o'rganmasdan hech narsaga erisholmaydi. Lug'at chet tilini o'qitish va o'rganish uchun zarur bo'lgan eng muhim ko'nikmalardan birini ifodalaydi. Bu o'qishni tushunish, tinglash orqali anglash, gapirish, yozish, imlo va talaffuz kabi boshqa barcha qobiliyatlarni rivojlantirish uchun asosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yozuv kompetensiya chet tili kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida, mamlakatimizdagi va xorijdagi ilmiy tadqiqotchilar tomonidan keng tan olingan va o'rganilgan tushuncha sifatida qaraladi. Bu sohada o'rganish olib borgan olimlar qatoriga J.J.Jalolov, F.Rashidova, M.Gulyamova, G.T.Maxkamova N.M.Ahmedova, F. A. Ashurlaeva, N. A. Baranova, E. M. Bastrikova, M. V. Bogdanov, N. M. Vlasenko, O. I. Kucherenko, O. G. Polyakov, Yu. A. Sinitsa, E. V. Tikhomirova, I. N. Khmelidze, A. N. Shchukin, L. Bachman, N. Voug, M. Canale, J. A. van Ek, D. Hymes, S. Savignon, M. Swain, H. G. Widdowson va boshqalar kiradi.

Ushbu tadqiqotchilarning ishlarini tahlil qilish natijasida, "diskursiv kompetensiya" va "yozuv kompetensiyasi" tushunchalari olimlar tomonidan turlicha talqin qilinishini ko'rsatdi. Yevropa Kengashining "Chet tili bilish bo'yicha umumiy evropa kompetensiyalari: O'rganish, o'qitish, baholash" (The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment) hujjatiga ko'ra, bu kompetensiya "ifodalarning tuzilishiga oid qoida va ularni mavzu, axborot, tabiiy sabab-natija munosabatlari, mavzu, bog'liqlik va yaxlitlik, mantiq, uslub va kommunikatsiya registri kabi omillarni hisobga olgan holda matnga birlashtirishni bilish" sifatida ta'riflanadi [3], ya'ni bu faqat bilim komponentini o'z ichiga oladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yozuv kompetensiyaning bunday xilma-xil talqinlari bizni ushbu fenomenni yozma tarkibiy qismi nuqtai nazaridan davom ettirishga undadi, chunki uning rivojlanishi natijasida talabalarda yozma chet tili muloqotini amalga oshirish qobiliyati rivojlanishi kerak, bu esa turli xil diskurs turlarini o'z ichiga oladi va ularni yaratishga ta'sir etuvchi omillarni aks ettiradi. Oldingi bo'limlarda biz isbotlaganimizdek, bunday omillar sifatida mavjud ijtimoiy-madaniy holat va unga mos kommunikatsion vazifa, yozuvchi va kutilgan qabul qiluvchining shaxsiy xususiyatlari va yozma chet tili muloqotining vositalariga bo'lgan ega bo'lishlari ko'rib chiqiladi.

Shu munosabat bilan, biz yozuv kompetensiyaning yozuvchi shaxs sifatida, ijtimoiy-madaniy holat va kommunikatsion vazifaga mos ravishda, kutilgan manzil bilan yozma chet tili muloqotida ishtirok etish uchun turli xil diskurs turlarini yaratish qobiliyati sifatida tushunamiz, bu esa kutilgan natijaga erishish maqsadida amalga oshiriladi. Uning asosi bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar va tajriba jamlanmasidan iborat bo'lib, bu jamlanma ijtimoiy tajribaning mazmuni bo'lib, uni egallash yozuv kompetensiyaning rivojlanishini ta'minlaydi.

Yozuv kompetensiya murakkab, ko'plab komponentlardan iborat hodisa bo'lib, uning tuzilmasida bir nechta subkompetensiyalar ajratiladi. Shunday qilib, N. P. Golovin tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yozuv kompetensiya to'rt komponentdan iborat deb ta'riflanadi, har biri o'z navbatida bir qator boshqa modellarning asosida yotadigan tegishli ko'nikmalarni o'z ichiga oladi: strategik (subyektning kommunikatsion niyatini anglash va kommunikatsion voqeani rejalashtirish qobiliyati); taktikalik (mos va optimal vositalar va usullarni tanlash qobiliyati); janrli (diskursni janrning kanonlariga muvofiq tashkil etish qobiliyati) va matnli komponent (gaplarni bog'liq matnga aylantirish qobiliyati) [4].

I. N. Xmelidze xuddi shu fikrni qo'llab-quvvatlaydi, bunda u janr va matn komponentlarini bitta subkompetensiyaga birlashtirib, reflektiv komponentni qo'shadi. U, ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning yozma asarlarni nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish orqali amalga oshiriladi va bu mustaqil yondashuv asosida chet tilidagi yozma nutqni o'zlashtirishda zarur element hisoblanadi.

N.M.Ahmedova esa, diskursiv kompetensiyani, yozma nutqni rivojlantirishda umumqabul qilingan retorik usullar va retorik texnikalarga asoslangan matnlar yaratish qobiliyatini o'z ichiga olgan retorik komponent bilan kengaytiradi [2].

E.Yu.Tratiychuk, olimlar fikrlarini tahlil qilib, yozuv kompetensiyaning quyidagi komponentlarini ajratib ko'rsatadi:

- chet tilida matnlarni qurish qoidalarini ularga bog'lanish, ketma-ketlik, yaxlitlikni ta'minlash asosida to'g'ri qo'llash (tasvir, muhokama, esse va hokazo kompozitsion nutq shakllari);
- og'zaki va yozma matnlarda asosiy dalil qurish usullarini qo'llay olish;
- chet tilining imkoniyatlaridan foydalanib, kommunikativ maqsadlarga va istalgan ta'sirga erishish (fikir bildirish, rozilik/norozi bo'lish, istak bildirish va boshqalar).

Bizning fikrimizcha, taqdim etilgan komponentlar bir qadar cheklovlariga olib keladi, bu esa yozma asarlarni baholash uchun optimal va universal mezonlarni tanlashda va yozuv kompetensiyaning rivojlanish darajasini aniqlashda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

N.M.Yuldashova fikricha yozuv kompetensiyaning ishlash jarayoni modelini yaratishga harakat qilgan. Bu ma'lum bir ijtimoiy-madaniy vaziyatda muloqot subyektlarining o'zaro ta'siri qanday davom etishini ko'rsatadi. Individualligini namoyon etib, mavjud bo'lgan chet tilidagi nutq tajribasiga tayanib kommunikativ muammoni mos vositalar to'plami yordamida hal qiladi va yozma nutqni yaratadi[1].

Yozuv kompetensiyaning tarkibi haqidagi tadqiqotchilarning fikrlarini tahlil qilib va avvalgi bo'limda yozuv kompetensiyaning tipologik belgilari e'tiborga olinib, biz dastlab ushbu kompetensiyani besh komponentdan iborat deb hisobladik: strategik, taktika, janr, matn va lingvistik-retorik. Biroq, qayta tahlil qilish, til komponentining hisobga olinmaganligini ko'rsatdi, bu esa yozuv kompetensiyaning turli shakllarini chet tilidagi yozma nutqning leksikogrammatik normalariga muvofiq rivojlantirishga javob beradi va shu sababli chet tilidagi yozma muloqot uchun asosiy ahamiyatga ega. Bu komponentga chet tili darslarida yetarlicha e'tibor berilmaydi, bu esa yozma asarlarning sifatining pasayishiga olib keladi. Ushbu komponentni ajratib ko'rsatish zarurligini tasdiqlovchi natijalar, Xorijiy til va

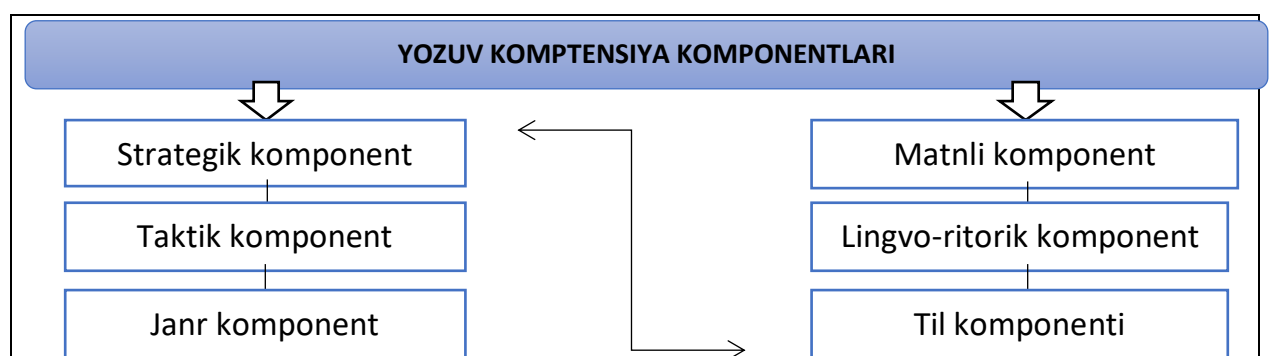
dabiyot (Ingliz tili) yo'nalishining uchinchi kursida o'tkazilgan diagnostik tajriba – sinov ishlaridan olingan ma'lumotlar hisoblanadi. Ular ko'rsatdiki, ta'lim oluvchilarning yozma asarlari leksik, grammatik va sintaktik xatolarga boy bo'lib, bu xatolar yozuvchi tomonidan qo'yilgan kommunikativ vazifani qabul qiluvchi tomonidan tushunilishiga to'sqinlik qiladi. Eng keng tarqalgan misollar – leksik kombinatsiya va birliklarning valentsiyasini buzish, zamonlar orasida kelishmovchiliklar, artikllarni va boshqa yordamchi so'zlarni noto'g'ri qo'llash, predloglar, sifatlarining qiyoslashdagi xatolar va boshqalar.

Xorijda o'rganilayotgan muammo yozuv kompetensiyani rivojlantirish masalalari bo'yicha R.Barrass, V.K. Bhatia, A. Brookes, M.Canale, M.Swain, B.H. Douglas, J.Harmer, R.Harrison, S.Holden, C.Livingston, S.J.Savignon, A.Stoof tomonidan tadqiq etilgan.

R. Barrass ilmiy va akademik yozuvning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning fikricha, yozuv kompetensiyasi nafaqat tilni bilish, balki ilmiy fikrni aniq va mantiqan ifoda eta olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. V.K.Bhatia ilmiy va professional yozuv turlarini o'rganadi. Uning asarlarida yozuv kompetensiyasining kontekstual va genrega xos xususiyatlari muhokama qilinadi. A.Brookes o'quvchilarning yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda interaktiv va kollaborativ yondashuvlarni qo'llashni taklif etadi. Uning fikricha, guruh ishlari va muhokamalar yozuv ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. M.Canale va Swain kommunikativ kompetensiyaning asoschilaridan hisoblanadi. Ularning modelida yozuv kompetensiyasi tilni tushunish va muloqot qilish qobiliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'riladi. M.Swainning "output hipotezasi"ga ko'ra, yozuv orqali fikrlarni ifoda etish tilni o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Uning fikricha, yozuv amaliyoti tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi. B.H.Douglas yozuv kompetensiyasini baholashda tilning leksik, grammatik va diskursiv jihatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. J.Harmer o'quvchilarning yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda aniq va tushunarli topshiriqlarni berish, shuningdek, yozuv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishni tavsiya etadi. R.Harrison yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishga e'tibor qaratadi. S.Holden yozuv

kompetensiyasini baholashda o'quvchilarning yozuv jarayonidagi mustaqilligi va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. C.Livingston yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda o'quvchilarning yozuv jarayonidagi xatolarni tahlil qilish va ularni tuzatish ko'nikmalarini oshirishga e'tibor qaratadi. S.J.Savignon kommunikativ kompetensiyaning asoschilaridan biri sifatida, yozuv kompetensiyasini tilni samarali muloqot vositasi sifatida ko'radi. A.Stoof yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini oshirishga e'tibor qaratadi.

Shuning uchun yozuv kompetensiyani chet tilidagi yozma nutqning leksikogrammatik normalariga muvofiq rivojlantirish, ayniqsa boshlang'ich kurs talabalariga katta qiyinchiliklar tug'diradi, chunki ular yozma nutq faoliyatini nisbatan past darajada egallagan holda, chet tilidagi yozma muloqot vositasi sifatida ishlatishga harakat qilmoqdalar. Shu bilan birga, biz yozuv kompetensiyaning tarkibini olti komponentga kengaytirib, til komponentini kiritdik. Natijada yozuv kompetensiyaning tuzilmasi strategik, taktika, janr, matn, lingvistik-retorik va til komponentlaridan iborat bo'lib (1.5-rasm), har biri talabalarning bu kompetensiyani egallashdagi qobiliyatiga hissa qo'shadi.

1.5-rasm. Yozma nutqiy kompetentsiyaning tuzilishi

Yuqorida berilgan komponentlar xususiyatlari quyida o'z aksini topgan.

- **Qobiliyat:** ijtimoiy va madaniy vaziyatni tahlil qilish, taxminiy manzilli shaxsning individual xususiyatlarini va uning YChM vositalariga bo'lgan malakasini, ularning o'zaro aloqalarini aniqlash, shuningdek, KV-(kommunikativ vazifalar)ni anglash va uni hal qilish uchun o'zining kommunikativ xatti-harakatlarini rejalashtirish; subkompetensiya

• **Qobiliyat:** YChM vositalarini tanlash, ma'lum bir ijtimoiy va madaniy vaziyatdagi KVni hal qilish uchun eng mos variantlarini tanlash, shu bilan birga, o'zining chet tilidagi nutqiy tajribasi va manzilli shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish;

• **Qobiliyat:** YChM va kommunikativ vazifaga mos ravishda YNF turini to'g'ri tanlash va uni o'rganilgan xorijiy til davlatida qabul qilingan janr-xususiyatlariga va stilistik me'yorlarga muvofiq ravishda tuzish;

• **Qobiliyat:** gaplarni bog'langan, mantiqiy, to'liq matn shaklida tuzish, paragraflarga bo'lish va ushbu chegaralar ichida to'g'ri rasmiylashtirish;

• **Qobiliyat:** yozma nutqni rivojlantirishning umumqabul qilingan ritorik usullariga va ritorik texnikalariga mos ravishda YNF yaratish;

• **Qobiliyat:** yozma chet tilidagi nutqni leksiko-grammatik me'yorlarga muvofiq rasmiylashtirish.

Yozuv kompetensiyani o'rganishda keyingi bosqichda, uning rivojlanishi uchun talabalar tomonidan o'zlashtirilishi kerak bo'lgan ijtimoiy tajriba miqdori aniqlashga harakat qilindi (V.V.Krayevskiy, I.Ya.Lerner, A.V.Xutorskiy). Bu tajriba tanqidiy faoliyatga oid bilimlar, amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, shu bilan birga, ijodiy faoliyatga asoslangan tajriba, malakalar kompleksi va qiymatga yo'naltirilgan faoliyat tajribasini ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun har bir yozuv kompetensiya tarkibida biz muayyan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va qiymatga yo'naltirilgan faoliyat tajribasining majmuasini ajratdik, quyida keltirilgan.

✓ Ijtimoiy madaniy vaziyatning parametrlari va yozma kommunikatsiyaning yuritilish sharoitlari, uning amalga oshishi uchun zarur bo'lgan bilimlar, yozuvchi va qabul qiluvchi shaxsning individual xususiyatlari hamda ularning chet tilidagi yozma kommunikatsiya vositalarini bilish darajasi, chet tilidagi nutq tajribasi;

✓ Til jamiyati hayot sharoitlari, qiymatlar tizimi, normativlar, an'analar va kommunikativ nutq etiketiga oid bilimlar, chet tilidagi yozma kommunikatsiya subyektlariga xos madaniyati;

✓ O'zbek va o'rganilayotgan til mamlakatining o'ziga xos turmush tarzi, o'tmishga bo'lgan baho, boshqa mamlakatda yo'naltirilgan qoidalarga oid bilimlar, o'z madaniyatingizga nisbatan stereotiplar;

✓ muayyan ijtimoiy-madaniy vaziyat doirasida kommunikativ vazifani hal qilish uchun maqbul bo'lgan yozma chet tilidagi muloqotning kommunikativ jihatdan maqbul vositalarini bilish;

✓ Funktsional stil va janr-xususiyatlarga oid bilimlar;

✓ Matnni bog'lash vositalari va bog'langan matn qurilishi qoidalari;

✓ Lingvo-ritorik tuzilmalarning rivojlanishi;

✓ Yozma nutq faoliyatida til vositalarining qo'llanilishi va ularning qoidalari.

Reproduktiv ko'nikmalar:

✓ ijtimoiy madaniy vaziyatni va kommunikativ vazifani qayta yaratish;

✓ Leksik va grammatik ko'nikmalar;

Kompozitsiya ko'nikmalari:

✓ Ma'lumotlarni kommunikativ vazifa va ijtimoiy madaniy vaziyatga muvofiq tashkil qilish;

✓ Diskurs parchasining bog'liqligini va yaxlitligini ta'minlash;

✓ Kogeziv vositalarni samarali ishlatish;

✓ Lingvo-ritorik tuzilmalarni qurish va kompozitsion nutq shakllarini yaratish.

Kommunikativ qobiliyatlar:

✓ Ijtimoiy-madaniy vaziyatni, mo'ljallangan qabul qiluvchining individual xususiyatlarini va yozma chet tilidagi muloqotni bilish darajasini va ularning munosabatlarini tahlil qilish qobiliyati;

✓ Muayyan ijtimoiy-madaniy vaziyatda murojaat qiluvchining kommunikativ vazifasini hal qilish uchun maqbul bo'lgan yozma chet tilidagi aloqa vositalarini tanlash qobiliyati, uning parametrlarini, mo'ljallangan qabul qiluvchining individual xususiyatlarini va chet tilidagi nutq tajribasini hisobga olgan holda;

- ✓ ijtimoiy-madaniy vaziyat va kommunikativ vazifaga qarab nutq turini to'g'ri tanlash va uni o'rganilayotgan chet tilining janri va uslubiy me'yorlari va stereotiplariga muvofiq loyihalash qobiliyati;
- ✓ o'rganilayotgan chet tili mamlakatida qabul qilingan lingvistik va ritorik me'yorlarga muvofiq nutqni qurish qobiliyati;
- ✓ chet tilining yozma nutqining leksik va grammatik me'yorlariga muvofiq nutqni rivojlantirish qobiliyati.

XULOSA

Qiymatga yo'naltirilgan faoliyat tajribasi yozuv kompetensiyada "namuna sifatida" ko'rsatiladi, bunda kommunikatsiya subyektlari tomonidan kommunikativ vazifani hal qilishda ijtimoiy madaniy vaziyatda kutilgan xatti-harakatlar ko'rsatiladi. Bu shuni anglatadiki, talabalarning o'z pozitsiyasi va ijtimoiy mavqei bilan bog'liq holda yozma nutq faoliyatini muayyan kommunikatsion aktda amalga oshirishga tayyorligi. Bu o'zida shaxsiy qiziqish, motivatsiya, faoliyat, mustaqillik, yozma nutq faoliyatining natijalariga mas'uliyat, boshqa madaniyatga nisbatan toqattlilik kabi sifatlarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev A. (2009). Nutq madaniyati. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Axmedova D. (2018). O'zbek tili va yozuv kompetensiyasi: nazariya va amaliyot. – T.: Fan.
3. Sultonova M. (2015). O'qituvchilarda til va nutq kompetensiyasini rivojlantirish. – T.: Ilm Ziyo.
4. Xo'jayev N. (2011). Yozma nutqni o'rgatish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya.
5. Hasanov B. (2013). Nutq madaniyati va yozuv mahorati. – T.: Yangi asr avlodi.
6. Jalolov J. (2005). Til o'rgatish metodikasi. – T.: O'qituvchi.